

Els rals de Mallorca de Pere III (I de Mallorca) del fons de «Sa Nostra», Caixa de Balears

*M. CRUSAFONT
ANDREU VIDAL**

La sèrie dels rals d'or i plata de Mallorca i, fins i tot, els primers batiments de billó, es poden comptar entre les millors produccions de l'art monetari gòtic.

No tan sols no desdiuen d'altres sèries paral·leles dins l'àmbit europeu del seu temps, sinó que difícilment trobaríem res de comparable en el conjunt dels amonedaments de la Corona catalanoaragonesa.

Aquestes sèries monetàries i, molt particularment, els rals i els seus divisors d'or, contenen un conjunt de petits detalls, difícilment apreciables amb els sistemes habituals de reproducció. Així les marques de moneder, els símbols complementaris, diferències en el dibuix i els ornaments com les orles, les roses, els trèvols i altres detalls fan de mal llegir i interpretar en els catàlegs habituals, de manera que a voltes cal recórrer per a distingir-los als dibuixos del Campaner, ben fets, però que tampoc no poden ésser completament fidels.

D'altra banda, resulta extremadament difícil reunir un conjunt tan representatiu com l'actual fons de la Caixa de Balears, «Sa Nostra», que conté vint-i-tres exemplars i compta amb la representació de totes les marques, tots els valors i la major part de les varietats. A més hi ha alguns tipus mai descrits i algunes varietats inèdites de molt d'interès.

Tot plegat feia aconsellable poder presentar aquest conjunt en les millors condicions gràfiques possibles, és a dir, amb ampliacions i, sobretot amb làmines en color per a poder apreciar els detalls i l'extraordinària qualitat artística d'aquests amonedaments.

*Assessor de la Caixa de Balears, «Sa Nostra».

Això ha estat possible gràcies al concurs de Sa Nostra. Autors i editors agraeixen als directius d'aquesta entitat financera de les Illes Balears i al Sr. Sebastià Lliteres, conservador de la col·lecció, la possibilitat de poder fer-nos càrrec, amb tot detall, de la magnífica sèrie malloquina de l'or del rei Pere III.

LA CREACIÓ DEL SISTEMA MONETARI MALLORQUÍ

Quan Jaume I va crear el Regne de Mallorca, a fi de dotar el seu segon fill també de nom Jaume, no solament el constituí amb les illes Balears, sinó que hi afegí els comtats del Rosselló i la Cerdanya i els senyorius de Montpeller, l'Omelladés i el Carlat¹.

L'Omelladés i el Carlat eren dos petits territoris de poc relleu, restes de l'antiga expansió occitana. Montpeller, en canvi, era una ciutat de gran empenya comercial i posseïa, a més, un taller monetari. El taller monetari de Montpeller era l'emissor de l'anomenat diner melgorès, una moneda inicialment encunyada pels comptes de Magalona i que finalment va acabar essent pròpia de la ciutat de Montpeller. En constituir-se el regne mallorquí els cònsols de la ciutat eren els principals beneficiaris del guany del melgorès i en controlaven l'emissió. El senyor de la ciutat, en aquest cas els sobirans mallorquins, i els bisbes, hi tenien una part de guany més petita. Malgrat aquestes limitacions en el control, els guanys dels sobirans de Mallorca no devien ésser par migrats, perquè el diner melgorès havia assolit una gran expansió i s'havia convertit en la divisa de més prestigi i, per tant, de més ampli ús, no solament en l'àmbit occità, sinó també en àmplies zones del nord peninsular i a les mateixes illes balears².

Cal recordar també que fou d'aquest taller montpellerí d'on eixí el primer gros de plata de la Corona catalanoaragonesa. Ens referim al gros de Montpeller de Jaume I, una peça d'argent del valor de dotze diners. Hom ha suposat que en els primers temps de Jaume II de Mallorca i quan la sobirania sobre les illes fou contestada i fins usurpada per Pere el Gran, es seguien emetent grossos d'argent com els de Jaume I a la ciutat de Montpeller. Si mes no, és segur que s'hi batien diners melgoresos.

L'any 1298, Jaume II obtenia, finalment, la tranquil·la possessió de tots els seus territoris i molt poc després, l'any 1300, començava a posar les bases del seu sistema monetari³. Entre el 1300 i el 1310 donà un seguit de disposicions referents

1. Per a la part històrica hom pot consultar, per exemple, J. F. MARTÍNEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, 1960.

2. A. GERMAIN. «Mémoire sur les anciennes monnaies seigneuriales de Melgueil et de Montpellier», *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, Montpellier, 1850, p. 134-256.

3. L'obra fonamental sobre els amonedaments mallorquins segueix essent la d'Alvar Campaner, *Numismatica Balear*, Palma 1879. Realitzada amb una àmplia base documental i un excel·lent criteri manté una bona part la seva validesa. Amb tot, avui les novetats són ja molt nombroses i caldria una posada al dia. Les dades bàsiques documentals d'aquest treball provenen de Campaner si no indiquem altra cosa.

a les monedes del seu regne, essent les darreres, les que es referien a la moneda d'or. Amb el conjunt de les disposicions reials el sistema monetari mallorquí quedava constituït per tres sèries de monedes d'or, argent i billó. Tenien les característiques que reunim a la taula següent:

<i>Metall</i>	<i>Nom</i>	<i>Talla</i>	<i>Llei</i>
OR	reial d'or	60 peces el marc	23,5 quirats
PLATA	reial d'argent	60 peces el marc	11 diners
«	mig reial	120 peces el marc	11 diners
«	quarterola	240 peces el marc	11 diners
BILLÓ	dobler	132 peces el marc	2,5 diners
«	diner	264 peces el marc	2,5 diners
«	mallà	528 peces el marc	2,5 diners

Aquestes lleis suposen un 97,91 % d'or per al reial d'or, un 92,66 % de plata per a les peces d'aquest metall i un 20,83 % de plata per als tres valors del billó. Els valors de la plata es solien calcular sobre la llei de la plata fina, de 11,5 % de plata pura. Per tant, els continguts reials de plata pura havien d'ésser d'un 87,85 % per a les peces de plata i d'un 19,96 % per al billó.

La documentació reial específica també, amb tot detall, els tipus que s'havien de gravar a les monedes, així com les seves llegendes. Pel que fa als rals d'or, l'ordre reial diu el que segueix:

«... que la moneda d'aur volem, en per tots temps, reials d'aur de Malorques ésser nomenada, sien en per tot temps a ley de 23 quirats e mig pres per fi a per pur aur de florí, qui és de 24 quirats. 60 dels quals diners d'aur pesan 1 march de Malorcha. En una part de aquel diner d'aur es entratallada la imatge nostre reyal seent en cadira, ab corona al cap e tenent en la ma dreta emperi e en la sinestra pom ab senyal de la honrada creu sobreposat. E en torn de la dita part ha aquest títol JACOBUS DEI GRATIA REX MAJORICARUM. E en la dita part de aquel diner és format lo senyal de la sancta creu, en esta manera e en torn de la dita part se ligen aquestes letres COMES ROSILIONIS ET CERITANIE ET DNS MONTISPESSULANI e el bras de la creu de la part de vayl s'esten tro al darrer cercle de la dita moneda...»⁴.

Els rals d'or mallorquins s'avaluaren en temps de Jaume III de Mallorca entre 23,5 sous i 25 sous, però en temps de Pere III s'estabilitzaren a 20 sous. En realitat els canvis del temps de Jaume III donen una relació or/plata excessivament favorable a l'or, de l'ordre de 1/13, 1/14. Els que s'acabaren estabilitzant en temps

4. A. CAMPANER, *op. cit.* pàg. 279. L'autor dóna la versió llatina i extracta la part bàsica en versió catalana.

de Pere III es mouen entre 1/10 i 1/11 i són els adients per a l'època⁵. Recordem que el canvi entre el florí i el croat, sobreavaluat artificialment per Pere III a 1/13, va retrobar el seu equilibri amb el reajust de mitjan segle XV que el resituava a 1/10,6⁶. Encara en temps de Ferran II, el canvi entre el ducat d'or i el ral d'argent ens revela una relació or/plata del tipus 1/10,7. Per tant, la valoració del temps de Jaume III era clarament exagerada i potser responia a l'escassetat de la moneda àuria, que durant els dinastes de la branca mallorquina es devia encunyar en volums purament simbòlics, si atenem a l'evidència actual. En restar el mercat monetari ben abastat de moneda àuria, amb les abundants emissions de Pere III, l'or va retrobar el seu valor d'equilibri.

ELS POSSIBLES MODELS TIPOLÒGICS I METROLÒGICS

Gairebé mai les noves sèries monetàries responen a patrons completament originals. Les necessitats del mercat són les que acaben per consolidar els valors que calen i el context artístic de cada època porta sovint a solucions semblants a diferents països sense que es pugui dir que són simples còpies. És ben conegut, però, el desig deliberat de còpia, quan un model monetari gaudeix d'un sòlid prestigi.

És en aquests paràmetres que podem entendre el monometal·lisme de la plata, i encara de la plata pobre o billó, a l'Europa empobrida dels segles XI i XII i l'aparició d'un múltiple quan, al final d'aquest segle es comença a desvetllar el comerç i el nivell econòmic puja. El gros de plata de sis, quatre o dotze diners apareix, de primer a les ciutats italianes dedicades al comerç i el model que acaba imposant-se a tot l'àmbit europeu, ja a mitjan segle XIII, és el múltiple de dotze diners. Aquest múltiple serà, durant molts segles, la unitat per a la plata, encara que el seu pes variï una mica d'un país a l'altre i prengui valors que en mouen entre el tres i els quatre grams.

Pel que fa a l'or els models italians del florí florentí, el genoví de Génova i el ducat venecià, tots tres foren innovats al segle XIII, en un moment en què l'impuls econòmic i el volum dels intercanvis havia fet necessària una moneda de més valor i l'or començava a afluir en una Europa cada vegada més rica i més exportadora.

Res d'estrany, doncs, que la moneda mallorquina innovada per Jaume II s'inscrís en els corrents europeus del seu moment, amb les seves unitats d'or i argent i la gamma dels divisors de billó. D'alguna manera el sobirà mallorquí, en fer

5. Vegeu Anna M. BALAGUER. *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, 1999, capítol «La relació or-plata», pàg. 57-62.

6. Vegeu M. CRUSAFONT. *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, 1996, p. 84-99 i 97-99.

aquesta elecció, optava per la modernitat i assegurava així una bona acceptació a les seves monedes⁷.

Amb tot, hi hagué un punt d'originalitat en el paper especialment important que tingué el dobler en l'economia mallorquina, fins al punt de constituir la seva característica diferencial més marcada i arribant a esdevenir l'expressió genèrica dels cabals en les formes de «tenir dobbés» o «molts de dobbés», forma evidentment derivada del dobler⁸. La petita unitat mes comú solia ésser el diner i és per això que a Catalunya o a Castella o en molts altres llocs el genèric es formà sobre la base del diner i es parlà llavors de «tenir molts diners» o de «tener mucho dinero», etc.

Des del punt de vista de la tipologia, l'argent i el billó de Mallorca no tenen un model proper. Les efígies de front no abunden en els amonedaments medievals europeus, i els anglesos, que són els que més s'apropen als mallorquins són posteriors, com el groat d'Eduard III (1327-1377), que té una cara de front dins una orla lobulada, força propera a la dels rals d'argent mallorquins. El groat anterior correspon a Eduard I (1272-1307), i, per cronologia podria haver estat el model, però s'aparta de la sèrie mallorquina en tenir només un quadrilòbol. Amb tot, es pot admetre un cert parentiu⁹.

La moneda d'or té, en canvi, un model clar. El ral d'or de Mallorca és, pel que fa a l'anvers, pràcticament idèntic que l'anomenada *masse d'or* de Felip el Bell de França (1285-1314), amb el rei sedent, de front i dins d'una orla lobulada i sostinent igualment amb una mà un ceptre i amb l'altra mà un globus crucífer. Aquesta estampa esdevindrà comuna al segle XV, quan la trobem, per exemple, en els carlins angevins i els tipus d'argent de Nàpols d'Alfons el Magnànim i els seus successors. El ral d'or mallorquí s'aparta de la *masse d'or* per la tipologia del revers, completament diferent, i per la metrologia. El tipus francès voreja els set grams, mentre el ral mallorquí es mou a prop dels quatre grams, acostant-se, en aquest sentit, a l'escut d'or de Sant Lluís (1266-1270), encara que la llei no és tan alta: l'escut del sobirà francès havia d'ésser d'or pràcticament pur¹⁰.

Cal dir que els sobirans mallorquins comptaren amb excel·lents gravadors i que la qualitat de les estampes es manté encara en temps de Pere III i no comença a davallar fins a Martí I. Les àmplies emissions d'Alfons IV són ja de valor artístic molt inferior.

7. Cal recordar que si aquesta era la línia dels països amb caire comercial no era pas una política general. Així, per exemple, Castella seguí ancorada en el patró musulmà de la dobla fins al final del segle XV.

8. Vegeu ALCOVER-MOLL. *Diccionari català-valencià-balear*.

9. Per als models citats vegeu J. J. NORTH, *Englis hammered coinage*, 2 vol., Londres, 1960.

10. Per als models francesos citats vegeu J. LAFAURIE. *Les monnaies des rois de France. Hugues Capet a Louis XII*. París, 1951.

METROLOGIA

En crear Jaume II el ral d'or l'any 1310 li assignava, com hem dit abans, una talla de 60 peces el marc i una llei de 23,5 quirats¹¹. No sembla que aquestes característiques fossin alterades pels seus successors ni tampoc per Pere III. És cert que aquest sobirà cometé tota mena de frauds en matèria monetària, especialment per la via de les imitacions, de fet falsificacions de tipus monetaris forans, però era força cautelós a l'hora de variar les característiques de les monedes. Recordem, per exemple, que en copiar el florí que Jaume III havia iniciat a Perpinyà, ni tan sols gosà variar el marc de referència i que a causa d'això des de llavors la moneda catalana tingué un marc monetari per a la plata diferent del marc monetari per a l'or. D'altra banda, tampoc no ens ha arribat cap disposició que faci pensar en una variació. Els pesos de les peces conservades ens mostren que hi ha una clara continuïtat des de Jaume II fins a Pere III. Alvar Campaner assigna als diferents tipus de cada regnat els pesos següents:

Jaume II	3,84 g
Sanç	3,85 g
Pere III	3,85 g

Si analitzem els pesos del conjunt actual, descartant-ne només dos que són especialment anòmals, tenim les sèries i mitjanes següents:

		<i>Mitjana</i>	<i>En rals</i>
Rals	3,88/3,87/3,61/3,64/3,88/3,86/3,87/3,80/3,79	3,80	3,80
Mitjos	1,92/1,93/1,90/1,91/1,94/1,93	1,92	3,84
Quarts	0,95/0,96	0,955	3,82
Octaus	0,46/0,49/0,48/0,47	0,475	3,8

Tenint en compte el petit desgast, alguns signes de retallats i la desviació normal dels pesos de les peces, sembla bastant clar que el pes cercat havia d'ésser efectivament de 3,85 g com suposava Campaner.

A la talla de 60 peces per marc cal ara preguntar-se si el referent emprat era el marc de Barcelona o bé el marc de Perpinyà¹². Els pesos serien, respectivament:

$$240 : 60 = 4,0 \text{ g}$$

$$234,3 : 60 = 3,905 \text{ g}$$

11. Això és el que diu el document. Campaner tingué un petit lapsus i en el text diu que era de 23 quirats.

12. Sobre la qüestió dels marcs monetaris vegeu M. CRUSAFONT. *Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, 1999, p. 48-53.

Respecte al pes cercat, de 3,85 g, aquest pesos tenen unes diferències del 4 % i 2,5 % aproximadament. Com que cal un marge suficient per cobrir el guany del rei i el cost de fabricació, sembla clar que el marc emprat fou el de Perpinyà, de 240 g. Efectivament, en temps del mestre Eimeric, per exemple, el sobirà havia de percebre deu sous per marc amonedat. És a dir, 1/2 ral per cada 60 peces i això sol ja representa un 0,83 %. Però el rei també havia de rebre 25 rals anyals, valor que no podem reduir a percentatge perquè depèn de la producció anyal. De tota manera, si el mestre arrendador batia la considerable xifra de 100 marcs, el percentatge addicional per al rei era del 0,41 %. Podem suposar, doncs, que el rei percebia entre un 1 i un 1,5 %. Si el marc de referència hagués estat el de Barcelona només hauria restat un altre 1 % per cobrir les despeses d'encunyació i el guany de l'arrendador, la qual cosa sembla irrisòria.

Campaner suposà que a Mallorca s'havia emprat el marc de Barcelona¹³ perquè no disposava de dades tan precises, però nosaltres tenim ara motius per suposar que el marc de referència fou el de Perpinyà. Recordem que els reis de Mallorca ja tenien, des dels inicis, un taller monetari en actiu, que era el de Montpeller. El marc de Montpeller era de 240 grams i, més endavant, fou el que emprà Jaume III de Mallorca en les seves encunyacions a Perpinyà. Això va ocasionar que s'acabés per designar com a marc de Perpinyà el de 240 grams eixit de Montpeller. Però el que sembla més probable, amb les dades que abans hem exposat, és que ja els anteriors sobirans mallorquins haguessin estès aquest marc montpellerí a les seves amonedacions.

En la creació del sistema monetari hi ha una evident intenció de crear quelcom de nou, un espai propi. La plata i el billó mallorquins es fan tipològicament i metal·lúrgicament força diferents dels de Barcelona. En aquest context el més lògic és que els sobirans mallorquins no prenguin com a patró el marc de Barcelona, sinó el marc de Montpeller. Aquest patró els és propi i ha estat el referent per a les monedes fins a aquell moment.

DELIMITACIÓ DELS TIPUS EMESOS

L'extrema raresa dels rals d'or del temps dels tres sobirans de la branca mallorquina pot portar-nos a la falsa impressió que la sèrie d'or de Pere III és veritablement abundant. En realitat gairebé cap dels tipus és realment comú i cal parlar sempre d'abundàncies relatives. Una prova d'això ens la dóna la lenta cadència en què s'han anat descobrint cada un dels valors de cadascuna de les marques. Malgrat el llarg temps transcorregut des de l'exhaustiva recerca de Campaner,

13. *Numismàtica...* op. cit. nota 1 de la pàg. 68.

encara ens resten tipus per confirmar i dubtes sobre l'existència de determinats varietats.

Fins ara coneixem sis marques principals en la sèrie dels rals d'or de Pere III. En l'apartat següent parlarem de la seva identificació i cronologia probable. Ara ens limitem a relacionar-los i a detallar quins són els tipus coneguts de cada sèrie. Aquestes marques són: escudet reial apuntat¹⁴, rosa, llir, tres roses en triangle, sabata i petxina.

Pel que fa als valors emesos sabem que en temps de Pere III es varen batre: rals, mitjos rals, quarts de ral o quarteroles i octaus de ral.

Sis marques i quatre valors donen, en principi, vint-i-quatre possibilitats. En realitat podem descartar l'octau de ral per a quatre de les marques, les primeres, ja que l'ordre de fer-ne no fou donada fins el 1379, en temps del darrer mestre, Eimeric. Ja és prou excepcional, i en l'apartat següent ho justificarem, que hi hagi quarts amb marca de sabata. Amb aquesta limitació, clarament documentada, el total de possibilitats es situa en vint tipus principals.

Prescindint d'altres antecedents antics¹⁵, el quadre de tipus coneguts en temps de Campaner era el següent:

escudet	ral	—	?	
rosa	—	mig	quart	
llir	ral	mig	quart	
tres roses	ral	—	?	
sabata	ral	—	quart	—
petxina	ral	mig	quart	octau

Campaner va conèixer, doncs, tretze tipus l'any 1879, afegint-n'hi dos, el mig i el quart amb marca llir, el seu anterior recull de 1867¹⁶. Els dos interrogants corresponen als quarts d'escudet i de tres roses, només vistos per Bover i que Campaner anota tot indicant que no els ha retrobat. Aquesta situació es manté idèntica en el dia d'avui i hom podria preguntar-se si cal donar crèdit a Bover en aquesta qüestió, tenint presents els molts errors que Campaner va detectar en la seva obra. Nosaltresensem que no es pot deixar de donar credibilitat a l'existència d'aquests tipus per dues raons. D'una banda, perquè els errors de Bover

14. Volem dir de forma triangular de costats curvilinis. Pel que fa a les armes, els quatre pals foren comuns a Mallorca i de Catalunya i deriven de les armes reials.

15. Des dels antics manuals de mercaderia del segle XV hi ha mencions i fins descripcions i dibuixos de rals d'or mallorquins, però fins al segle XIX no es feren repertoris amb intenció sistemàtica. Prescindim d'autors com Colson o Bover perquè les seves dades foren recollides, verificades i corregides per Campaner, que es pot dir que féu el primer aplec científic i sistemàtic alhora.

16. Alvar Campaner féu el capítol de la moneda de Mallorca dins el monumental tractat d'Aloïs Heiss, *Monedas hispano-Cristianas*, Madrid, 1867. Val a dir que Campaner millorà molt les seves apreciacions en la seva posterior *Nu-mismàtica Balear*, mencionada abans.

solen sorgir quan cobria allò que ignorava amb suposicions més o menys enginyoses, sense que es pugui dir que, pròpiament, inventava. De l'altra, perquè el mig ral del lli, només conegut per Bover l'any 1867, fou retrobat per Campanar el 1879.

Per la nostra banda, vàrem poder afegir el ral de la rosa i el quart de ral de la sabata l'any 1982, tots dos procedents de la col·lecció de Philip Grierson, dipositada al Fitzwilliam Museum de Cambridge. De ben lluny ens vingueren, doncs, aquestes dues novetats. L'any 1992 encara podíem afegir dues novetats més: el mig ral de la sabata i el mig ral de les tres roses. El mig de la sabata és el que descriurem ara per primera vegada de forma completa i correspon al fons de «Sa Nostra». El de les tres roses procedia d'una venda de la firma Aureo de Barcelona. Ambdues són, fins al moment, exemplars únics¹⁷.

Actualment la taula de valors coneguts arriba a la xifra de disset tipus bàsics, als quals cal afegir els dos, encara no confirmats, de Bover, de manera que la taula de tipus coneguts és la següent:

escudet	ral	—	?	
rosa	ral	mig	quart	
llir	ral	mig	quart	
tres roses	ral	mig	?	
sabata	ral	mig	quart	octau
petxina	ral	mig	quart	octau

Després d'aquesta progressió positiva, cal veure com a molt probable l'existència del quart amb marca de les tres roses. Pel que fa a la marca d'escudet, no sembla lògic que hi hagi divisors si es tracta d'una emissió de prova feta a Perpinyà. Res s'oposaria però a l'existència de quarts i, fins i tot, de mitjos, si es tractés, —tal com formulem en hipòtesi alternativa— d'una emissió reial o bé arrendada i feta en l'espai 1364-1368.

Al marge d'aquests tipus principals que combinen un valor i una marca principal, n'hi ha d'altres de prou remarcables. Pel que fa a les llegendes, Campanar ja va descriure un quart de ral amb la marca rosa que té canviades les lectures de l'anvers al revers. Al catàleg podem veure un cas semblant, però inèdit, corresponent a un mig ral de la mateixa marca. També hi afegirem un ral amb marca llir que combina les dues varietats bàsiques que després comentarem, però de forma anòmala i com a combinació errònia d'encunyats de famílies diferents.

17. Ens referim als nostres *Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982 i *Acuñaciones de la Corona catalanoaragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992. Per a les referències de les peces designarem la primera obra en la forma Crus— i la segona en la forma CruVS—.

Pel que a les marques hi ha diferents tipus d'octau amb marca petxina. Campa-ner va descriure dos octaus amb la petxina a l'esquerra al revers, l'una amb marca a l'anvers i l'altra sense marca. Ara hi podem afegir el tipus amb la petxina del revers a la drete i sense marca a l'anvers.

També hi ha variacions notables en les orles. Així en alguns divisors hi ha peces amb orla lobulada i d'altres sense aquest ornament. Però la variació més notable es dona en els rals de la marca petxina d'Eimeric, on apareix una nova orla de doble traç, de molt bon dibuix i més plena. Aquesta orla doble sembla correspondre a tipus tardans, ja que no la trobem amb les marques anteriors a la petxina. Amb tot, en alguns casos es combina aquesta orla més rica en una de les cares amb una altra de senzilla en l'altra cara, la qual cosa aporta una gran possibilitat de noves varietats. Al catàleg descriurem diferents exemplars d'aquestes característiques. Són essencialment inèdits, ja que foren descoberts justament sobre la base de peces d'aquest fons.

Hi ha encara altres detalls menors en els ornaments i dibuixos complementaris de les orles com el nombre de pètals de les roses, o bé els ornaments que acompanyen els trèvols de l'anvers. Les posicions de les marques principals solen ésser sempre les mateixes, al marge dels octaus, com ja ho hem assenyalat. Cal advertir, però, que la marca petxina es distingeix de totes les altres perquè al revers es situa a ambdós costats de la creu patriarcal en lloc de situar-se a dalt. També els escudets en cairó, intercalats a la llegenda, són propis de les llegendes del grup més tardà i que definirem a l'apartat següent.

LES MARQUES

Coneixem fins a sis marques principals diferents que distingeixen les successives emissions àuries mallorquines de Pere III. Aquestes marques apareixen generalment a l'anvers a l'esquerra del rei i al revers a sobre o bé als costats de la creu. Les excepcions apareixen en els valors més petits, els quarts i els octaus que, per la manca d'espai, a voltes no tenen la marca a l'anvers i al revers es situa a la part baixa de la creu, a la drete o bé a l'esquerra.

Aquestes marques principals són: escudet català apuntat, rosa, flor de llir, tres roses en triangle, sabata i petxina.

A més d'aquestes marques principals n'hi ha d'altres de secundàries, que sempre van associades, però, amb alguna de les marques principals. També hi ha nombroses estrelles, anells i altres ornaments que no tenen, al nostre entendre, altre significació que la de complement estètic.

Les marques secundàries són: P a les peces amb escudet; T a les peces amb flor de llir; B a les peces amb tres roses i rosa en les peces de la sabata. Les peces que tenen com a marca principal la rosa i la petxina no tenen marques secundàries complementàries. Per tant, les marques s'aparellen així:

escudet	P
rosa	
llir	T
tres roses	B
sabata	rosa
petxina	

Que signifiquen aquestes marques?

Si als temps dels reis de la branca mallorquina les roses i estrelles que apareixien en aquestes posicions semblen igualment ornamentals o, com a molt, distintius d'emissió, ara sembla que tenen significacions més concretes. Campaner afirma amb força convicció que la petxina sembla ésser la marca del mestre de seca Jaume Eimeric¹⁸. Aquest mestre fou nomenat pel rei l'any 1368 amb caràcter vitalici, de manera que regí la seca durant els darrers anys de Pere III, durant tot el regnat de Joan I (1387-1396) i fins l'any 1407 en el regnat del rei Martí (1396-1410), en el qual tingué al principi alguns entrebancs. Com que la petxina apareix en nombroses peces de Pere III, en totes les de Joan I i en moltes de les de Martí, sembla que l'atribució no permet dubtes. A més cal considerar que la petxina és la marca que trobem a les peces de plata mallorquines de Pere III i sabem que aquestes no es varen començar a batre fins el 1379. D'altra banda, la petxina és el senyal heràldic habitual del llinatge Eimeric. Es tracta, doncs, del cas més clar.

Si la petxina és, doncs, la marca d'un mestre, sembla probable que les altres marques siguin també dels successius mestres que regiren la seca durant el regnat de Pere III (1343-1387).

Campaner ens documenta quatre altres mestres: Pere Roig, Bartomeu Tarí, Joan Roig i Pere Sabater. L'autor, sempre tan prudent, només gosa de conjecturar que la sabata correspon a Pere Sabater «como signo parlante» i l'escudet a la Procuradoria Reial quan exercia les funcions del mestre en els casos de vacants¹⁹.

Nosaltres ja vàrem argumentar²⁰ que la marca de la rosa és, gairebé amb total seguretat del primer dels mestres documentats, Pere Roig, que regí la seca des de 1343 i probablement fins el 1355, en què el rei va donar el càrrec a Bartomeu Tarí. D'una banda, cal tenir present que la rosa és el signe heràldic habitual del llinatge Roig. Però el fet més determinant és que quan el rei Martí va fer batre billó a Mallorca, l'any 1400, va afirmar que feia «cinquanta o seixanta anys que no se'n ba-

18. Vegeu la seriació dels mestres a les pàg. 79-84.

19. A. CAMPANER. *Numismàtica...* op. cit, pàg. 136-137.

20. La identificació i ordenació cronològica de les marques ja fou realitzada per nosaltres a *Numismàtica ... op. cit.* pàg. 84-85. Ara hi farem, però, algunes matisacions.

tia». Si restem aquests anys al 1400 ens situem entre el 1340 i el 1350. Com que hi ha peces a nom de Pere III i porten justament la marca rosa, només poden ésser anteriors al 1350 (i no al 1340, any en què Pere encara no regnava). Per tant, han d'haver estat obrades per Pere Roig. Es tracta, com en el cas anterior, d'una atribució prou segura.

Pel que fa a la sabata, no sembla que es pugui atribuir a cap altre mestre que a Pere Sabater. Es tracta d'un signe heràldic prou diferenciat i habitual per a aquest llinatge. Hi ha, però, una altra raó que ens permet assegurar-ne l'atribució. El rei Pere III va crear, als inicis del regnat, als nous valors del mig ral d'or i el quart de ral d'or. No fou fins l'any 1379 que a petició dels jurats de Mallorca, hi afegí l'octau de ral. Per cronologia sembla, doncs, que només hi poden haver octaus de ral amb la marca de petxina corresponent a Eimeric, ja que aquest mestre regia la seca des d'abans, en concret des del 1368. Fa uns anys va a aparèixer, però, l'octau de ral d'or amb la marca de sabata, cosa que feia pensar si en realitat el rei havia donat alguna altra ordre de fabricació d'octaus, anterior a la coneguda del 1379. Val a dir, però, que el context del document del 1379 no sembla deixar oberta aquesta possibilitat. Campaner ens informa que Pere Sabater fou nomenat mestre per dos anys els mes d'octubre de l'any 1367 i que havia de començar a regir la seca a partir del mes de setembre del 1368. Sembla clar, però, que aquesta presa de possessió fou entrebancada perquè cinc mesos abans de la data prevista el rei concedia a Eimeric el càrrec de mestre vitalici. Efectivament, això succeïa el mes d'abril del 1368. La raó del canvi resulta fàcil d'endevinar: Eimeric oferia al sobirà deu sous per marc d'or obrat i vint-i-cinc rals d'or anyals. En canvi en el contracte de Sabater s'hi havia conclòs un pagament de deu sous per marc i vint-i-cinc rals per dos anys. Per tant, Eimeric pagava el mateix per marc, però el doble per cada any. El rei Pere, tan mancat d'escrúpols com de cabals, difícilment rebutjaria aquesta important millora. És probable però, que, Pere Sabater es defensés. El sobirà li havia cedit el regiment per dos anys en pagament de mèrits militars i ell disposava del document de nomenament. Com li succeí a Eimeric uns anys més tard, degué haver de lluitar per arribar a assolir que se li reconeguessin els seus drets. Desconeixem el desenllaç, però resulta fàcil d'endevinar gràcies a l'existència dels octaus de ral amb la marca de sabata. Pere Sabater deuria assolir, després del 1379, que se li reconegués la validesa del seu arrendament i se li devia permetre regir la seca durant dos anys o bé en paral·lel amb Eimeric, que devia poder batre la quantitat que considerés satisfactòria. Això explicaria l'existència de la peça i alhora l'asincronia a què abans hem fet esment. L'extrema raresa de les peces amb marca de sabata semblen concordar també amb la probable precarietat en què Sabater degué poder desenvolupar el seu càrrec. Recordem que Campaner només va conèixer el ral i el quart de ral amb aquesta marca, que l'octau fou descrit per nosaltres el 1982 i que no serà fins ara que podrem donar la descripció completa del mig ral. La suma d'aques-

tes informacions fan prou versemblant la identificació de la sabata com a marca de Pere Sabater.

Hem establert amb prou solidesa que els amonedaments de rals d'or comencen amb les roses de Pere Roig i acaben amb les sabates i les petxines de Pere Sabater i Jaume Eimeric. On cal situar les altres marques? En quin ordre cronològic cal disposar-les? Amb anterioritat nosaltres havíem suposat que les peces d'escudet català eren proves preliminars fetes a Perpinyà (cosa que es justificaria amb la P), que el llir (amb la «T» per Tarí) seria la marca següent i que les tres roses serien de Joan Roig, per a distingir-se de Pere Roig. D'aquesta manera, l'ordre seria: escudet/rosa/llir/tres roses/sabata/petxina. No ens desdiurem d'aquesta ordenació, però assajarem de reforçar-la i matisar-la amb noves informacions.

Campaner va suposar que les lletres que trobem en alguns casos als peus del rei com a marques complementàries podien referir-se a llocs d'emissió. D'aquesta manera, explicava la P per Perpinyà, la B per a Barcelona i restaven la T i la rosa sense explicació. Al nostre parer no és gaire versemblant la B per a Barcelona, on es batia una altra moneda d'or, el florí i havent-hi, a més, de forma gairebé ininterrompuda mestre de seca a Mallorca mateix. La marca complementària més aviat sembla un signe d'emissió, semblant als que havien posat a Perpinyà als arrendadors del batiment dels florins en una primera etapa. Recordem que llavors havien elegit en alguns casos signes heràldics com l'espasa o el cap de moro i en d'altres, diferents emblemes, que no semblen tenir altra funció que distingir una emissió de l'altra, tal com els havia manat el rei. En aquestes condicions, no es pot negar la possibilitat de la P per a un batiment a Perpinyà, com ja comentarem més endavant, però tampoc és impossible que la T fos la marca triada per Bartomeu Tarí.

No coneixem l'heràldica de Tarí, però hi ha altres raons per suposar que fou el successor de Pere Roig i, per tant, el segon mestre per a Mallorca del regnat de Pere III. D'una banda, cal observar que la marca de la flor de llir és la segona més abundant, després de la petxina. Això es correspon amb la durada relativa del càrrec. Eimeric fou mestre durant dinou anys en el regnat de Pere. Tarí tingué el càrrec probablement set anys. Efectivament, Campaner va trobar el seu nomenament l'any 1355 i encara consta en possessió del càrrec el 1359. És per tant molt probable que arribés a enllaçar amb el proper mestre Joan Roig, que fou nomenat l'any 1362. Joan Roig i Pere Sabater foren nomenats per dos anys únicament, i ja hem comentat les dificultats que tingué Sabater per arribar a exercir el seu càrrec. Pel que fa a Pere Roig, la llarga durada del seu exercici fa de mal avenir amb l'extrema raresa del seu ral d'or, que fou fins i tot desconegut per Campaner i no fou publicat fins l'any 1982. Això fa pensar que probablement només va batre, al principi, peces de billó i els divisors del mig i el quart de ral d'or que havia innovat Pere III el 1343. No deuria ésser fins als darrers anys del seu mes-

tratge quan devia batre les peces de valor ral. Per tant, Pere Roig fou mestre entre el 1343 i el 1355, però no degué batre rals fins el 1354 o el 1355. Acceptat aquest plantejament, la cadència:

Molt rar/escàs/molt rar/molt rar/molt rar/corrent

encaixen amb la seriació i durada dels possessors del càrrec i, en el cas de Pere Roig, de batiment de rals d'or:

Roig(2/1)/Tarí(7)/Roig(2)/Sabater(2?)/Eimeric(19)

En favor d'aquesta hipòtesi limitativa per a Pere Roig cal assenyalar que, en canvi, els seus mitjos rals i quarts de ral són abundants.

L'ordenació manifesta tota la seva coherència si analitzem les llegendes i altres detalls de factura.

Pel que fa a les llegendes dels rals, els de la rosa porten la titulació d'Aragó a l'anvers i la de Mallorca al revers, mentre que en els tres darrers, les tres roses, la sabata i la petxina les dues titulacions es troben al revers. Pel que fa al llir, que ocupa la posició intermèdia entre els dos grups, n'hi ha de les dues maneres i, fins i tot, un d'inèdit que ara descriurem, en el qual la titulació d'Aragó es troba a les dues bandes i, en canvi, hi manca la menció de REX. Es tracta, sens dubte, d'un aparellament erroni d'encunys dels dos grups, produït en el temps de Tarí, que és el que fa d'enllaç. Aquest fet es repeteix exactament igual als mitjos rals, de manera que tenim amb Aragó a l'anvers mitjos de rosa i llir i amb Aragó al revers amb llir, tres roses, sabata i petxina. Finalment, en els quarts de ral, en la rosa i el llir apareix abreujada la forma d'indicar el nom del rei amb «P» únicament, mentre que en la sabata i la petxina el nom del rei és complet en la forma PETRUS.

Quan i perquè es va produir el primer canvi de llegenda? Hi ha un interessant document que escapà a la tenaç recerca de Campaner, però que fou trobat per Botet i publicat a *Les monedes catalanes*²¹. Es tracta d'una ordre de Pere III dirigida al governador de Mallorca per a modificar la moneda mallorquina de plata a fi d'unificar-la amb la de Barcelona. La nova moneda d'argent havia d'ésser igual que el croat i només se'n diferenciava per les llegendes que serien PETRUS DEI GRACIA REX, a l'anvers i ARAGONUM ET MAIORICARUM, al revers. La reforma, com diu ja Botet no es degué dur a terme ja que, quan molt al final del regnat de Pere es varen batre rals d'argent, el pes i els tipus seguiren regits pels models i patrons establerts pels primers reis mallorquins. De segur que els jurats mallorquins protestaren per aquesta innovació que, de tota manera i pel que fa a la metrologia, sembla que acabà imposant-se amb Martí I. Amb tot, cal observar que els rals d'argent,

21. Vol. II, Barcelona, 1909, pàg. 114.

emesos ja en temps d'Eimeric i per tant amb petxines, sí que porten les llegendes indicades en el document. És probable, doncs, que els jurats no oposessin res a les llegendes, però sí als tipus i a la llei i talla. Com que justament aquestes llegendes són les que trobem també en els rals d'or tardans del rei Pere, sembla probable que l'ordre del rei passés també a la moneda d'or. Malauradament Botet no ens diu la data d'aquest interessant document, potser perquè ja no la duia l'original. Malgrat tot, podem aproximar-nos a la seva cronologia tenint present que fou adreçat al governador Gilabert de Centelles, que tingué aquest càrrec entre el 1348 i el 1369. Aquesta cronologia es superposa amb el regiment del mestre Tarí, que ocupa l'espai 1356-1362. Com que és justament durant el mandat d'aquest mestre que s'opera el canvi de llegendes, sembla clar que l'ordre del rei va afectar la moneda d'or i fou la causant del canvi. Tenint present que són molt més rars els rals amb la llegenda primitiva i més corrents els rals amb la llegenda nova, podríem estimar que el document del rei on ordena el canvi s'ha de situar entre el 1355 i el 1360, com a molt.

Pel que fa als detalls de dibuix, a l'anvers hi ha sèries d'anell-trèvol-anell a la rosa i al llir, globus-trèvol-globus a les tres roses i petit creixent-trèvol-petit creixent a la sabata i la petxina. També a l'anvers trobem escudets reials en cairó intercalats a la llegenda en els rals de tres roses, sabata i petxina; no n'hi trobem en el cas de la rosa i es donen els dos casos en el període intermedi o d'enllaç de Tarí. De fet, aquests escudets van associats al tipus de llegenda més tardà, amb les dues titulacions d'Aragó i Mallorca al revers. Al revers hi ha unes flors d'ornament que són de quatre pètals en la rosa, de quatre pètals en el llir i les tres roses, de sis en la sabata i que han d'ésser conseqüència de la persistència d'un mateix obridor d'en-cunys, malgrat el pas d'un mestre a l'altre. Amb això es reforça la idea d'una continuïtat de fabricació en el mateix taller mallorquí i permet afegir un argument contrari a la idea de fabricacions a Barcelona.

En definitiva, doncs, la seriació dels mestres Pere Roig-Bartomeu Tarí-Joan Roig-Pere Sabater-Jaume Eimeric resta plasmat a les monedes per la seriació de marques de rosa-llir-tres roses-sabata-petxina, tot tenint present que la sabata s'ha d'interpol·lar dins l'espai de la petxina.

Hem deixat per al final el cas més difícil. Ens referim a la marca escudet català o reial, és a dir, la peça que porta aquest escut com a marca principal i com a marca complementària una «P». Campaner, que no va conèixer cap altre mestre a qui poder atribuir la marca, suposà que podia correspondre a la Procuradoria Reial com a substitutòria de la plaça de mestre en cas d'un període vacant. Aquest fet i l'aparició d'escudets reials a les monedes es dona sovint a partir de Martí i és per això que són tan abundants els doblers d'Alfons i Joan II amb aquesta marca. De tota manera, les disposicions relatives a l'actuació de la Procuradoria provenen d'unes ordinacions dictades pel rei Martí l'any 1407 i, per tant, no sembla que aquesta explicació sigui vàlida per als temps del rei Pere. Nosaltres varem relacionar aquestes peces amb uns assaigs de batre, secretament unes monedes no espe-

cificades, potser escuts i que el rei havia encomanat al gravador de Perpinyà Pere Baster l'any 1353²². Com que Baster era també l'artesà que va fer els segells reials pensarem que el singular inici de la llegenda de l'anvers amb + S. PETRUS podia haver estat obra de qui era habituat a avantposar la «S» de SIGILLUM al nom del rei. Més endavant ens vàrem adonar que algunes de les peces amb escudet tenien una estrella esborrada a sota de l'escudet de la marca principal i que la llegenda semblava corregida, de manera que la «P» de Petrus semblava sobregravada sobre una «A». Tot plegat porta a suposar que per fer algun d'aquests encunyats s'havia aprofitat un vell encuny del rei Sanç al qual se li havia esborrat l'estrella i on hom havia convertit l'inici de llegenda SA per un S.P. Aquestes noves observacions no desdient la idea inicial d'unes proves a Perpinyà. L'any 1352 el rei Pere havia manat que li trametessin de Perpinyà una mostra de cada un dels encunyats amb què s'havia batut moneda d'or a Perpinyà. L'any següent hi ha l'ordre de batre escuts a la francesa, però al seu nom, donada a Baster. Certament, Baster podia haver aprofitat un vell encuny de Sanç i fer rals mallorquins que ja hem dit que s'apropaven metrològicament als primers escuts francesos. Aquesta hipòtesi troba ara un petit obstacle: les llegendes dels rals d'escudet i els detalls de factura que hem analitzat abans el situen en el segon grup d'emissions. És a dir, en el grup de les peces que porten les marques de tres roses, sabata i petxina i amb algunes de les de l'ir. Efectivament, la llegenda del revers porta les dues titulacions d'Aragó i Mallorca, la sèrie d'ornaments de l'anvers és globus-trèvol-globus i les flors d'ornament del revers, roses de cinc anells. Cal tenir present, d'altra banda, que hi ha un espai buit entre Joan Roig, que tingué un nomenament per dos anys l'any 1362 i l'inici del conflictiu nomenament Sabater/Eimeric que es produeix els anys 1367 i 1368. Hi ha encara una altra dada que fa pensar: segons Bover hi ha també quarts de ral amb marca d'escudet. Malgrat que Campaner va trobar moltes errades a Bover, també és cert que algunes d'aquestes peces, només conegudes de Bover quan Campaner va escriure la seva primera catalogació el 1867, varen aparèixer després i les va incorporar el 1879. Ara bé, si les peces amb escudet són proves no és gaire lògic que s'entretinguessin en fer quarts de ral.

Per tant, malgrat que la hipòtesi d'una emissió de prova el 1353 a Perpinyà té bons arguments a favor, no es pot descartar una intervenció reial o bé un mestre desconegut que actuà entre el 1362 i el 1367 a la seca mallorquina. La disjuntiva només la pot resoldre l'aparició de noves dades i, per tant, nosaltres mantindrem l'escudet a l'inici de la sèrie i com a prova inicial. Amb un incís: si l'escudet és la marca perpinyanesa del 1353, potser no fou fins després d'aquesta prova que Pere Roig va començar a fer els seus rals. Això explicaria que els hagués fet entre el 1353 i el 1355, tal com havíem suposat abans.

22. J. BOTET. Les monedes... *op. cit.* pàg. 123 i 141. Les dades sobre Perpinyà i les proves de Pere III procedeixen també d'aquest autor.

Amb tot el que hem dit, les emissions de l'or mallorquí de Pere III restarien ordenades d'aquesta manera:

<i>Mestre</i>	<i>Valors</i>	<i>Taller</i>	<i>Marques</i>	<i>Cronologia</i>
Pere Roig	1/2, 1/4	Mallorca	Rosa	1343-1353
Joan Baster	1, (1/4?)	Perpinyà	Escudet-P	1353 (?)
Pere Roig	1, 1/2, 1/4	Mallorca	Rosa	1354-1355
Bartomeu Tarí	1, 1/2, 1/4	Mallorca	Llir-T	1355-1362
Joan Roig	1, 1/2, 1/4	Mallorca	Tres roses-B	1362-1364
(sense dades)	—	—	—	1364-1368
Jaume Eimeric	1, 1/2, 1/4	Mallorca	Petxina	1368-1379
Pere Sabater	1, 1/2, 1/4, 1/8	Mallorca	Sabata-rosa	després 1379
Jaume Eimeric	1, 1/2, 1/4, 1/8	Mallorca	Petxina	1379-1387

La hipòtesi alternativa seria situar a Mallorca i en l'espai 1364-1368 la sèrie amb escudet-P.

CATÀLEG

La catalogació d'una sèrie monogràfica permet fer algunes simplificacions. En aquest cas els tipus són essencialment iguals per a totes les peces i només varien els ornaments i les marques. Per tant, farem al principi una descripció general dels tipus principals i només transcriurem per a cada exemplar les llegendes i els elements figuratius complementaris. Pel que fa als variats elements emprats com a separació de les paraules a les llegendes, nosaltres les substituïrem per punts i les indicarem a continuació de la transcripció. Aquests elements poden ésser punts, anells, creuetes, estrelles, etc., senzilles o dobles, és a dir, una damunt de l'altra. Aquest segon cas és el més freqüent. Dins les llegendes trobem uns escudets en cairó amb barres o pals que tant es pot denominar armes reials catalanes com mallorquines. Indicarem senzillament escudet. Aquests escudets són diferents per la seva forma amb els que apareixen com a marca principal, dins el camp de la moneda en què són apuntats. Les lletres de les llegendes són sempre gòtiques.

DESCRIPCIÓ GENERAL DELS TIPUS:

- a/ Figura sedent del rei, amb corona, ceptre a la seva mà dreta i globus rematat de creu a l'altra. Els vestits del rei el cobreixen fins als peus i porta a les espatlles una capa creuada sobre el pit i subjecte amb un fermall. El tron on s'asseu el rei només és visible pels costats, amb uns laterals constituïts per la meitat anterior d'uns animals que sovint tenen unes llargues orelles i que podrien ésser gossos. Generalment aquesta estampa és voltada d'una orla de vuit arcs principals, cada un dels quals és format per tres traços corbats. Al voltant d'aquesta orla hi ha ornaments complementaris com ara roses, punts, trèvols, etc. A l'esquerra del rei (és a dir a la seva dreta) hi ha la marca principal i quan n'hi ha una de complementària es situa als peus.
- r/ Creu patriarcal o de doble travesser que talla la llegenda per baix. Al seu voltant porta una orla lobulada de característiques semblants a la de l'anvers. La marca principal la sol portar al capdamunt, però hi ha altres solucions que detallarem en cada cas. També detallarem els trets singulars com ara la manca de les orles, orles diferents a l'anvers i el revers, etc.

Sèrie primera: ESCUDET APUNTAT (marca reial)

1 – *Ral d'or*

- a/ + S: PETRUS: DEI: GRACIA: REX: (escudet) Separació de paraules per doble creueta. Marca d'escudet apuntat a l'esquerra. Als peus del rei marca P. Trèvols entre punts a les orles. Trèvols a les puntes.
- r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de paraules per doble creueta. Marca d'escudet apuntat sobre la creu. Flors de cinc pètals entre anells a les orles i flors soles a dins. Trèvols a les puntes.
- Pes: 3,79 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.110 Ref. bibl. Crus-248F L. 1

Sèrie segona: ROSA (marca del mestre Pere Roig)

2 – *Ral d'or*

- a/ +: PETRUS: DEI: GRACIA: ARAGONUM (anell): Separació de paraules per doble creueta. Marca rosa a l'esquerra. Trèvols entre anells a les orles. Punts a les puntes.
- r/ +: ET: MAIORIC-ARUM: REX: (escudet)
Separació de paraules per doble creueta. Marca de rosa sobre la creu. Flors de quatre pètals entre anells a les orles i flors soles a dins. Trèvols a les puntes.
- Pes: 3,87 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.108 Ref. bibl. Crus-248D L. 1



Sèrie segona: ROSA (continuació)3 – *Mig ral d'or*

a/ + P': DEI: GRACIA: ARAGONUM: Separació de les paraules per dos anells. Marca de rosa a l'esquerra. Punts a les orles i a les puntes.

r/ + ET: MAIORIC-ARUM: REX: (escudet): Separació de les paraules per dos anells. Marca de rosa sobre la creu. Trèvols entre anells a les orles. Trèvols a les puntes.

Pes: 1,91 g Ø: 16,5 mm Ref. int. 305.114 Ref. bibl. Crus-249C L. 2

4 – *Mig ral d'or*

a/ + P': DEI: GRACIA: ARAGONUM Separació de les paraules per dos anells. Marca de rosa a l'esquerra. Anells entre punts a les orles. Punts a les puntes.

r/ +: ET: MAIOIRIC-ARUM: REX: (escudet): Separació de les paraules per dos punts. Marca de rosa sobre la creu. Trèvols entre anells a les orles. Flors de cinc pètals a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 1,90 g Ø: 16 mm Ref. int. 305.113 Ref. bibl. Crus-294C L. 2

Aquesta peça es diferencia de l'anterior per múltiples detalls de les ornamentacions. Aquests detalls no consten en les catalogacions de tipus general i és per això que té la mateixa referència bibliogràfica que l'anterior.

5 – *Quarterola o quart de ral d'or*

a/ + P': DEI: GRACIA: ARAGONUM (N i U nexades) Separació de les paraules per dos anells. Marca de rosa a l'esquerra. Punts a les orles i a les puntes.

r/ +: ET: MAIOIRI-CARUM: REX: (escudet) Separació de les paraules per dos anells. Marca de rosa sobre la creu. Punts a les orles i a les puntes.

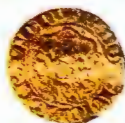
Pes: 0,95 g Ø: 13 mm Ref. int. 305.121 Ref. bibl. Crus-250D L. 2



3



4



5

Sèrie tercera: LLIR (marca del mestre Bartomeu Tarí)**6 – *Ral d'or***

a/ +: PETRUS: DEI: GRACIA: ARAGONUM Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir a l'esquerra i «T» gòtica als peus del rei. Trèvols entre punts a les orles i punts a les puntes.

r/ +: ET: MAIORIC-ARUM: REX: (escudet) Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir sobre la creu. Flors de sis pètals entre trèvols a l'orla. Roses de sis pètals a l'interior. Trèvols a les puntes.

Pes: 3,61 g Ø: 23 mm Ref. int. 305.104 Ref. bibl. Crus-248B L. 3

Aquest tipus té les llegendes com els rals de la rosa i és, per tant, anterior a l'ordre de modificació de les llegendes.

7 – *Ral d'or*

a/ ++ PETRUS: DEI: GRACIA: ARAGONUM Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir, lleugerament inclinada, a l'esquerra i marca «T» gòtica als peus del rei. Trèvols entre anells a l'orla i punts a les puntes. Els gossos dels laterals del tron són especialment aparents, més separats cap enfora i amb orelles molt prominents.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir sobre la creu. Roses de sis pètals entre trèvols a l'orla i a l'interior. Trèvols a les puntes.

Pes: 3,88 g Ø: 23 mm Ref. int. 305.106 Inèdit L. 3

Aquest interessant tipus inèdit manté a l'anvers la llegenda inicial amb la titulació ARAGONUM, però al revers recull les dues titulacions ARAGONUM ET MAIORICARUM dels tipus tardans. Es tracta, doncs, d'un tipus híbrid que marca la transició d'unes llegendes a les altres, fruit d'un error de combinació d'encuny, ja que a la peça hi manca ara la menció REX i, en canvi, apareix dues vegades ARAGONUM.



6



7



Sèrie tercera: LLIR (continuació)8 – *Ral d'or*

a/ +: PETRUS: DEI: GRACIA: REX: (escudet): Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir a l'esquerra i T gòtica als peus del rei. Trèvols entre anells a l'orla i punts a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per doble creueta. Marca de llir sobre la creu. Flors de sis pètals entre trèvols a l'orla. Roses a dins i trèvols a les puntes.

Pes: 3,64 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.105 Inèdit L. 4

Aquest tipus, també inèdit, s'ajusta ja plenament al tipus de llegendes reformatos que anirem trobant en tota la producció d'or posterior. Gràcies a aquestes dues peces inèdites podem situar perfectament la cronologia del canvi de les llegendes i, indirectament, tenim un bon reforç per a l'ordenació de la sèrie de les marques. És un cas en el qual les variants de llegenda no tenen un valor purament anecdòtic sinó que donen dades per a la cronologia i l'ordenació de la sèrie.

9 – *Mig ral d'or*

a/ •P': DEI: GRACIA: ARAGONUM Separació de les paraules per doble anell. Marca de llir a l'esquerra. Trèvols entre punts a les orles i punts a les puntes.

r/ +: ET: MAIORIC: ARUM: REX: (escudet): Separació de les paraules per doble anell. Marca de llir sobre la creu. Trèvols entre anells a l'orla i trèvols a les puntes.

Pes: 1,93 g Ø: 18 mm Ref. int. 305.112 Ref. bibl. Crus-294B L. 4

Aquesta peça correspon al primer tipus de llegenda, igualment com el primer ral que abans hem descrit, amb la marca del llir.

10 – *Mig ral d'or*

a/ +PETRUS: DEI: GRACIA: REX:(escudet): Separació de les paraules per doble anell. Marca de llir, lleugerament inclinada, a l'esquerra i «T» gòtica als peus del rei. Anells entre punts a l'orla i trèvols a les puntes.

r/ +ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per punts. Marca de llir sobre la creu. Trèvols entre punts a l'orla. Flors? a dins i trèvols a les puntes.

Pes: 1,92 g Ø: 18 mm Ref. int. 305.111 Ref. bibl. Crus-249.1 L. 4

Aquesta peça ja porta el tipus de llegenda tardà.



Sèrie quarta: TRES ROSES (marca del mestre Joan Roig)**11 – *Ral d'or***

a/ + (escudet): PETRUS: DEI: GRACIA: REX: (escudet) Separació de paraules per doble creu. Marca de tres roses a l'esquerra i «B» als peus del rei. Traç horitzontal entre tres punts a l'orla i punts a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de paraules per doble creu. Flors de sis pètals entre trèvols a l'orla i a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 3,86 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.107 Ref. bibl. Crus-248C L. 5

Sèrie cinquena: SABATA (marca del mestre Pere Sabater)**12 – *Ral d'or***

a/ + (escudet): PETRUS: DEI: GRACIA: REX (rosa): (escudet) Separació de les paraules amb dobles creus. Marca de sabata a l'esquerra i rosa als peus del rei. Trèvols entre creixents a l'orla i trèvols a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM (escudet) Separació de les paraules amb creus dobles. Marca de sabata sobre la creu. Flors de sis pètals entre trèvols a les orles i flors iguals a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 3,80 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.109 Ref. bibl. Crus-248E L. 5

13 – *Mig ral d'or*

a/ + (escudet) PETRUS.DEI.GRACIA.REX (escudet) Separació de paraules amb estrelletes de cinc raigs. Marca de sabata a l'esquerra i rosa als peus del rei. Trèvols entre punts a l'orla i punts a les puntes.

r/ + ARAGONUM.ET-MAIORICARUM Separació de paraules amb estrelletes de cinc raigs. Marca de sabata sobre la creu. Trèvols entre punts a les orles. Flors de sis pètals a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 1,93 g Ø: 19 mm Ref. int. 305.117 pràcticament inèdita L. 6

Aquesta peça fou mencionada a CruVS-439 referint-se a aquest exemplar i per comunicació d'Andreu Vidal, però no havia estat mai descrita de forma completa ni s'havia vist mai en fotografia i és per això que indiquem que resulta ésser pràcticament inèdita.





13





Sèrie sisena: PETXINA (marca del mestre Jaume Eimeric)**14 – *Ral d'or***

a/ + (escudet): PETRUS: DEI: GRACIA: REX: (escudet) Separació de paraules per dues creus formades per punts. Marca de petxina a l'esquerra. Grups de cinc punts a l'orla. Anells a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de paraules per dos anells. Marques de petxines als extrems del braç llarg de la creu. Grups de cinc punts a l'orla i flors de cinc pètals amb un punt a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 3,29 g Ø: 24 mm Ref. int. 305.101 Ref. bibl. Crus-248Avar L. 7
Peça especialment remarcable pel seu acurat gravat. Observem la nova posició de la marca principal al revers.

15 – *Mig ral d'or*

a/ + PETRUS: DEI:GRACIAA:REX: (escudet) Separació de paraules per dues creuetes. Marca de petxina a l'esquerra. Trèvols entre punts a l'orla i punts a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de paraules amb dues creuetes. Grups de cinc punts a l'orla i flors de cinc pètals a dins. Trèvols a les puntes.

Pes: 1,55 g Ø: 18 mm Ref. int. 305.115 Ref. bibl. Crus-249Avar L. 7
Aquesta peça es distingeix de la Crus-249 per la forma errònia GRACIAA de l'anvers, fins ara detectada únicament en els rals de plata, Campaner-17, Crus-252e.1.

16 – *Ral d'or d'orla doble al r/*

a/ +: (escudet): PETRUS:DEI:GRACIA:REX: (escudet) Separació de les paraules per dues creus superposades. Marca de petxina a l'esquerra. Trèvol entre creixents a l'orla i punts a les puntes.

r/ +: ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per dues creus superposades. Marques de petxines als extrems del travesser més llarg de la creu. Tron sense gossos. Orla doble, és a dir, de vuit arcs, cada un dels quals és ple de tres petits arquets. Punts a l'orla. Flors de cinc pètals a dins i punts a les puntes.

Pes: 3,87 g Ø: 24,5 mm Ref. int. 105.103 Ref. bibl. 248A.var. L. 8
Es tracta, pròpiament, d'un tipus inèdit ja que la variant consisteix en l'orla doble del revers, un element mai ben identificat.



Sèrie sisena: PETXINA (continuació)**17 – Ral d'or d'orla doble a l'a/ i al r/**

a/ +: (escudet): PETRUS: DEI: GRACIA: REX: (escudet): Separació de les paraules per dues creus superposades. Marca de petxina a l'esquerra. Orla doble, amb tres arquets dins de cadascun dels vuit arcs. Quatre punts a l'orla i flors ocasionals. Trèvols a les puntes.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per dues creus superposades. Marques de petxina als extrems del travesser més llarg de la creu. Orla doble com la de l'a.

Pes: 3,88 g Ø: 23,5 mm Ref. int. 105.102 Inèdita

L. 8

Aquesta peça té, a més de la particularitats de les dobles orles a les dues cares, la novetat de no portar els caps i el pit dels gossos als costats del tron. Un tipus semblant fou publicat a CruVS-435, però sense advertir d'aquests importants elements diferencials. Sembla que totes les peces que tenen l'anvers amb orla doble manquen dels caps i del pit de gos als laterals del tron.

18 – Mig ral d'or d'orla doble a l'anvers

a/ + PETRUS: DEI: GRACIA: REX (escudet) Separació de les paraules per dos anells superposats. Marca de petxina a l'esquerra. El tron del rei sense els caps de gos. Orla doble amb alguns trèvols i punts a l'interior.

r/ + ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules amb dos anells superposats. Trèvols entre punts a les orles. Cercle amb punt central a l'interior. Trèvols a les puntes.

Pes: 1,94 g Ø: 18 mm Ref. int. 305.116 Inèdita

L. 9

19 – Quarterola o quart de ral d'or d'orles dobles a l'a/ i el r/

a/ +: PETRUS: DEI: GRACIA: REX Separació de les paraules amb dos anells superposats. Marca de petxina a l'esquerra. Orla doble que sembla faltar en alguns arcs. Punts a l'orla. Sembla que manquen els caps de gos al tron.

r/ +: ARAGONUM: ET-MAIORICARUM Separació de les paraules per dos punts. Marques de petxina als extrems del travesser més llarg de la creu. Orla doble de traç no sempre visible. Globus entre punts a l'orla. Flors de cinc pètals a dins i punts a les puntes.

Pes: 0,95 g Ø: 14 mm Ref. int. 305.122 Inèdita

L. 9

Un exemplar semblant era el Crus-250A, però només duia orla doble, no advertida, al revers. Publicada com a CruVS-447, amb indicació de l'ordre doble només al revers i sense descripció completa. En qualsevol cas el tipus ara descrit, amb orla doble a les dues cares era desconegut.



Sèrie sisena: PETXINA (continuació)20 – *Octau de ral*

a/ + P': DEI: GR... Separació de paraules per dos punts. La figura del sobirà trenca la llegenda i no hi ha orles ni ornaments secundaris. Marca de petxina a l'esquerra.

r/ + ARAG ET-MAI... Marca de petxina a baix, a l'esquerra.

Pes: 0,49 g Ø: 9 mm Ref. int. 305.132 Ref. bibl. Crus-251A L. 10

21 – *Octau de ral*

a/ + P'... Marca de petxina a l'esquerra

r/ +MAIORIC Marca de petxina a baix, a l'esquerra.

Pes: 0,46 g Ø: 9 mm Ref. int. 305.131 Ref. bibl. Crus-251A.1 L. 10

22 – *Octau de ral*

a/ + P: DEI GR-ACI REX Sense marca

r/ + ARAG...: —:MAIORIC Marca de petxina, a baix, a la dreta.

Pes: 0,47 g Ø: 10 mm Ref. int. 305.134 Inèdita L. 10

23 – *Octau de ral*

a/ P-DEI-GR... Sense marca.

r/ + ARAG.EM-AIORICAR Marca de petxina a baix, a la dreta

Pes: 0,48 g Ø: 9 mm Ref. int. 305.133 Inèdita L. 10

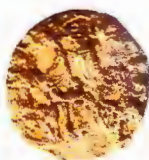
APÈNDIX DOCUMENTAL

Ordre del rei Jaume II del 7 de calendes de maig de 1310 manant que es fessin rals d'or segons les característiques que detalla.

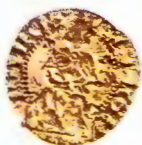
«Noverint umversi quod cum nos Jacobus Dei gratia Rex Majoricarum, comes Rossilionis et Ceritanie, et dominus Montispessulani, subditorum nostrorum commodis cupientes solita provisione et jugi clementia providere, monetam auri fecimus cudi in Majoricis sub salutifero crucis signo et sub nomine regni Majoricarum, nec non imaginis et nostri nominis figuram, ut sit cristianis omnibus, judeis et sarracenis in civitate et insula Majoricarum, et insulis Minoricarum et Evize, et aliis insulis regno nostro Majoricarum adjacentibus commorantibus, nec non et omnibus aliis et singulis undecumque in dictas civitatem et insulas Majoricarum, Minoricarum et Evize, et alias insulas eidem regno adjacentes venientibus et confluentibus, communis forma monete, quam suis commerciis, emptionibus et venditionibus, et quibuscumque aliis pactionibus et contractibus absque trepidatione aliqua utantur. Ideo juratorum et aliorum proborum hominum civitatis et insulis Majoricarum, nomine suo et totius universitatis regni predicti supplicationibus inclinati, ut dictam monetam securam et firmam perpetue faceremus, ne propter ejus mutationem seu destructionem habitatores Majoricarum et aliarum insularum predictarum incommodis immensis que propter mutationem monetarum contingere solent, graviter afficiantur. Sancimus et statuimus per nos et successores nostros presentes et futuros, quod moneta auri predicta, quo volumus perpetuo regales auri Majoricarum nominari et vocari, sint perpetuo at



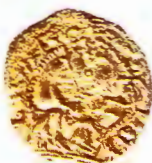
20



21



22



23

legem viginti trium quiratorum et medii, accepto pro fino et mero auro florini, quod esse dicitur viginti quatuor quiratorum. Quorum denariorum auri sexaginta ponderant unam marcham Majoricarum, et in una parte ipsius denarii aurei sculpta est imago nostra regia sedens in katedra, corona in capite, et tenens in manu dextera sceptrum et in sinistra pomum, signo venerabilis crucis supraposito; in circumferentia vero ejusdem partis habentur tituli: *Jacobus Dei gratia Rex Majoricarum*. In altera vero parte ejusdem denarii aurei formatum est signum sancte crucis isto modo, et in rotundibilitate ejusdem partis leguntur hec littere: *comes Rossillionis et Ceritanie et dominus Montispessulani*, et brachium crucis à parte inferiore extenditur usque ad supremum circulum dictu monete. Statuentes per nos et successores nostros quod predicta moneta auri semper sit sub predictis lege, et pondere, et figura, nomine, valore, signo, et magnitudine; et currat, et duret, et ejus usus sit proprius publicus in civitate, regno Majoricarum, et insulis memoratis. Que moneta auri predicta per nos, vel successores nostros, vel per quemvis alium non destruat, mutetur, minuat, augeatur, nec anulletur aliqua necessitate, ratione, vel causa, vel aliquo ingenio, vel arte. Verum in defectu ipsius monete auri ipsam eandem monetam auri cudere et fabricare possimus semper in predictis lege, pondere, figura, nomine, litteratura, valore, signo, rotunditate et magnitudine, quandocumque et quotiescumque nobis et nostris successoribus visum fuerit expedire, presentibus, tunc, nunc et in futurum, duobus probis hominibus civitatis Majoricarum per juratos Majoricarum deputatos, ad leyalandum, ponderandum, formandum et assayandum dictam monetam dum cudetur et fabricabitur, et ad omnia alia que necessaria fuerint et expedientia ad dictam monetam et legalitem ejusdem, ut dicta moneta secundum formam predictam legis et ponderis sit legalis perpetuo, ut superius est expressum. Et ut predicta moneta auri semper sit perpetua et eterna gaudeat firmitate, et omnia et singula predicta firma maneant et in alique non violentur, sed perpetuo observentur per nos et successores nostros presentes et futuros: Promittimus vobis Guillermo de Podio Orphila, Jacobo Çaval, Petro de Quintanis, Petro de Sarriano nomine vestro, et Bernardo de Turricella militis socii vestri absentis à terra Majoricarum, juratis Majoricarum, nomine vestro et totius universitatis regni Majoricarum, producta omnia et singula per nos et successores nostros rata et firma habere et inviolabiliter observare, et in animam nostram jurare facimus in presentia nostra et vestri juratorum predictorum nobilem virum Petrum de Fonoletto militem, per Deum tactis sacrosanctis quatuor evangeliis per dictum nobilem tactis, et nichilominus volumus quod karissimi filii nostri infans Santius primogenitus, et infans Ferrandus promittant et jurent omnia predicta per nos promissa et superius ordinata perpetuo observare, et rata et firma habere, et nullo tempore contravenire. Ad hoc nos Petrus de Fonoletto predictus de expreso mandato ejusdem domini Regis Majoricarum, eodemque domino Rege presente, sacrosanctis quatuor Dei evangeliis per nos corporaliter tactis, juramus in animam dicti domini Regis, quod idem dominus Rex servabit perpetuo et inviolabiliter servari faciet omnia predicta at singula per eundem dominum Regem concessa, promissa et superius ordinata, sub forma et modo predictis. Et nos infans Santius primogenitus et infans Ferrandus, predicti illustrissimi domini Regis Majoricarum filii, tactis per nos sacrosanctis quatuor Dei evangeliis, promittimus et juramus omnia predicta et singula statu promissa et ordinata per dictum dominum et patrem nostrum Regem Majoricarum illustrissimi omni tempore tenere, et complere, et inviolabiliter observare, at nunquam contravenire aliqua ratione vel causa; ad majorem autem omnium predictorum et singulorum firmitatem nos Jacobus Rex Majoricarum predictus, hoc presens instrumentum nostra bulla plumbea pendenti jussimus communiri. Acta sunt hec in camera regia palatii Majoricarum septimo kalendis maij anno Domini millesimo trecentesimo decimo, convocatis et presentibus testibus Jacobo de Murredine, Petro de Pulchro Castro militibus, Bernardo Dalmatii legum doctore, Arnaldo Traverii iudicibus prefati domini nostri Regis, Guillermo de Cumba, Gregorio Salambe, Petro de Matis, et Michaeli Rotlandi. Ego Laurentius Placensa scriptor prefati domini nostri Regis, ipsius mandato ad requisitionem juratorum predictorum hanc chartam scribi feci et clausi, et subsignavi meo publico at solito sig + no.»

Còdex de Franqueses, fol. 75. Campaner, pàg. 277-279.